

การสื่อสารเพื่อการเยียวยาบาดแผลของชุมชน:
บทเรียนการใช้สื่อสมัยใหม่ของชุมชนป่าห้วยแก้ว จ.เชียงใหม่*

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

อ.ศรีธรณ์ โรจนสุพจน์

อ.ภัทม์ อินทจักร

อ.นิคม ชัยขุนพล

ระหว่างหลักการกับความเป็นจริง

งานวิจัยในชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน” ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นั้น เมื่อกล่าวในแง่ของแนวคิด/ หลักการแล้ว นักวิจัยทุกคนในชุดโครงการนี้มักจะท่องคำตากันว่า ประเภทของสื่อที่จะใช้เพื่อพัฒนาชุมชนที่เรียกว่า “สื่อชุมชน” (Community Media) นั้น ควรจะมีลักษณะเป็นสื่อขนาดเล็กที่เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม เป็นสื่อที่ใช้หาได้ง่ายในชุมชน ดังนั้น สำหรับชุมชนภาคเหนือ บรรดาสื่อพิธีกรรม / สื่อประเพณี / สื่อพื้นบ้าน/ สื่อบุคคลในชุมชน จึงถูกหมายตาจับจองเอาไว้เป็นอันดับแรก ๆ ในฐานะที่เป็นทรัพยากรของท้องถิ่นที่หาได้ง่าย และทุกคนเข้าถึงใช้ได้

ฉะนั้น เมื่อคณะวิจัยของ อ.ศรีธรณ์ โรจนสุพจน์ จากคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ ได้เข้าไปศึกษาวิจัยเพื่อแสวงหา “การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่ง อ.แม่อน จ.เชียงใหม่” และผลปรากฏว่า หมายเลขที่ออก คือ ประเภทของสื่อที่คณะวิจัยได้นำเสนอให้ใช้นั้นมีอยู่ 3 อย่าง คือ สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ และการจัดรายการวิทยุชุมชน จึงมีข้อกังขาจากบุคคลภายนอกที่เฝ้าดูว่า เพราะเหตุใด คณะวิจัยจึงภูมิใจนำเสนอ “สื่อหน้าใหม่” ทั้งหมด ซึ่งมีได้มีคุณสมบัติที่ใกล้เคียงกับคุณลักษณะของสื่อชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น อันดูเสมือนว่า คณะวิจัยได้เดินออกนอกเส้นทางของหลักการการสื่อสารเพื่อชุมชนไปเสียแล้ว

♣ ข้อเขียนนี้ตัดตอนสรุปมาจากงานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอ.แม่อน จ.เชียงใหม่” โดย อ.ศรีธรณ์ โรจนสุพจน์ และ คณะ จากคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), พฤศจิกายน 2547

♣ ตีพิมพ์ใน พิษณุสวรรค์สาร ปีที่1 ฉบับที่2 (กรกฎาคม 2548) มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม หลังจากได้ติดตามเรื่องราวที่จะนำมาเล่าสู่กันฟังในตอนต่อไป เราก็ต้องเห็นด้วยและยอมรับข้อเสนอของคณะวิจัย เนื่องจากเหตุผลของการเลือกใช้สื่อเพื่อชุมชนนั้น ในกรณีทั่ว ๆ ไป เราจำเป็นต้องเคารพหลักการและแนวคิด/ ทฤษฎี แต่ทว่าก็อาจจะมีบางกรณีที่เราต้อง “ทลายศ หักหลัง” แนวคิด/ทฤษฎี และถือว่า “สภาพความเป็นจริง” เป็นสัจธรรมที่ตั้งแทน

เมื่อบริบทชุมชนมีแต่ความบอบซ้ำ

หลักการสำคัญในการเลือกสื่อมาใช้เพื่อการพัฒนาชุมชน (ซึ่งในกรณีของงานวิจัยของ อ.ศิริธรรม และคณะนี้ คือ การสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน) ทำบังคับพื้นฐานที่ไม่อาจจะเลยมองข้ามได้ก็คือ การพิจารณาสภาพบริบทของชุมชน ซึ่งจะเป็นคำตอบอันดับแรกของที่มาและที่ไปของบรรดาสื่อแบบใหม่ ๆ หน้าตาจุ่มจิม 3 ประเภทที่กล่าวมาข้างต้น

บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้านห้วยแก้วซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ใน ต.ห้วยแก้ว กิ่ง อ.แม่ฮอน ห่างจากตัวเมือง จ.เชียงใหม่ไปทางเหนือ 40 กิโลเมตร มีอายุราว ๆ 80 ปี ในอดีต ผู้คนในหมู่บ้านแห่งนี้เคยดำรงชีพอยู่ด้วยป่าของชุมชนมาโดยตลอด แต่เมื่อ พ.ศ. 2532 กรมป่าไม้ได้ให้สัมปทานเอกชนรายหนึ่งเข้าไปทำพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนเพราะไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้เช่นเคย ชาวบ้านจำนวน 100 กว่าคน จากผู้คนที่ทั้งหมด 615 คน จึงได้รวมตัวกันเพื่อต่อสู้คัดค้าน โดยใช้ระยะเวลาต่อสู้เป็นแรมปี

และท่ามกลางการต่อสู้นั้น ก็ได้ก่อให้เกิดรอยฉีกขาดในชุมชนขึ้นมา เนื่องจากภายในกลุ่มชาวบ้านเอง มีทั้งผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการเข้าป่า กลุ่มผู้เห็นด้วยก็เนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วม เช่น ได้มีงานทำ ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านแตกแยกกันเป็นฝ่ายๆ อย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ในระดับครอบครัว พ่อกับลูกขัดแย้งกัน สถาบันศาสนา เช่น คริสตจักรต้องแยกออกเป็น 2 คริสตจักร สถาบันโรงเรียนไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งได้ ทางฝ่ายผู้ปกครอง เช่น กำนัน ผู้ช่วยกำนัน ก็ขัดแย้งกับกลุ่มที่ต่อต้านสัมปทาน วัดก็เป็นเพียงสถานที่ให้เอกชนผู้เข้าป่ามาชี้แจงกับชาวบ้านเท่านั้น ฯลฯ โฉมหน้าของชุมชนที่เคยเป็นเครือญาติกันได้แปรเปลี่ยนไป จุดของความขัดแย้งรุนแรงพุ่งขึ้นถึงขีดสูงสุดเมื่อมีการลอบฆ่าครูใหญ่ที่อยู่ในกลุ่มแกนนำคัดค้านการเข้าป่า รอยแยกในชุมชนรุนแรงถึงระดับแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ

ในตอนที่ย่ำแย่ที่สุดของเรื่อง แม้ว่ากลุ่มที่คัดค้านป่าจะได้ชัยชนะ หลังจากได้อาศัยการสื่อสารทั้งภายในและภายนอกมาทุกรูปแบบ (ดูรายละเอียดต่อไป) แต่ทว่าชุมชนก็ได้ชัยชนะมาอย่างบอบซ้ำอย่างสุดประมาณ ท่ามกลางความภาคภูมิใจของชุมชนที่ว่า ณ หมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งนี้เองที่ได้จุดประกายแนวคิดให้กับเรื่อง “ป่าชุมชน” เป็นครั้งแรก และได้กลายมาเป็นกระบวนการ

ต่อสู้เชิงนโยบายและกฎหมายของประเทศในลำดับต่อมา หากทว่า บนความภาคภูมิใจนั้นกลับมีแต่ความหงอยเหงาและเจี๊ยบงันระคนด้วยความเจ็บปวดของชุมชน

หลังจากวิกฤตการณ์การต่อสู้เรื่องป่าชุมชนจบลง จึงเหลือแต่คนกลุ่มเล็ก ๆ ประมาณ 30 ครอบครัว ที่เป็นกลุ่มที่ต้องทำมาหากินกับป่าโดยตรง เช่น ต้องเก็บของป่ามาขาย ที่ยังคงเอาการอยู่กับเรื่องการรักษาป่า แต่คนกลุ่มใหญ่ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีการประกอบอาชีพแบบใช้ป่าทางอ้อม เช่น กลุ่มปลูกไม้ประดับขาย หรือกลุ่มที่มีอาชีพอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเกษตร คนกลุ่มใหญ่จะเริ่มถอยร่นออกไปจากเรื่องราวของป่าชุมชน

และที่ดูจะเป็นวิกฤตมากที่สุด เห็นจะเป็นเรื่องการสื่อสารกันภายในชุมชน โดยเฉพาะการสื่อสารที่มีเนื้อหาวาดด้วย “ป่าชุมชน” เนื่องจากเป็นเรื่องที่บาดจิต แสงใจของทุก ๆ ฝ่าย ดังนั้นจึงไม่มีใครพยายามที่จะพูดคุยกัน เช่น ในการประชุมหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ก็เจี๊ยบเสียงในเรื่องนี้ และแม้ว่าจะมีผลพวงตามมาจากการต่อสู้เพื่อรักษาป่าชุมชน คือ มีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน แต่เนื่องจากเป็นเพียงความพยายามของคนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น ในไม่ช้า ประกายไฟที่ถูกจุดขึ้นมาเมื่อขาดเชื้อเพลิงมาเสริม ก็ค่อย ๆ ริบหรี่ลงไปเรื่อย ๆ อาการที่แสดงออกคือการไม่มีการประชุมอย่างต่อเนื่องของคณะกรรมการป่าชุมชน

ความรู้ในเรื่องการจัดการป่าที่คงดำเนินต่อมา จึงเป็นไปในลักษณะของการอาศัยความรู้และสำนึกดั้งเดิม ซึ่งคงอยู่ในชาวบ้านกลุ่มที่มีความรู้เรื่องการใช้ป่าอย่างดีอยู่แล้วว่า จะตัดต้นไม้และเก็บของป่าอย่างไรจึงจะไม่ทำให้ป่าเสียหาย และจิตสำนึกเรื่องการหวงแหนรักษาป่าจึงจำกัดอยู่แต่เฉพาะในคนกลุ่มนี้และรุ่นนี้เท่านั้น

เมื่อกลุ่มแกนนำไม่สามารถพูดคุยสื่อสารเรื่องราวของการอนุรักษ์และรักษาป่าชุมชนภายในชุมชนได้ เนื่องจากเป็นการสะกิดบาดแผลให้อักเสบขึ้นมา กลุ่มแกนนำจึงถูกผลักดันให้ต้องออกไปสื่อสารกับภายนอก เรื่องราวการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งป่าชุมชนแห่งแรก ถูกเล่าขานในระดับจังหวัด ภูมิภาค และระดับชาติ หากทว่าเรื่องราวนั้น ก็มีตอนเริ่มต้นและตอนจบที่เหมือนเดิมไม่เคลื่อนไหวไปข้างหน้า

สำหรับภายในชุมชนเองนั้น เมื่อท่อน้ำของการสื่อสารภายในชุมชนเกิดอาการตีบตัน เรื่องกลการต่อสู้ของคนรุ่นปู่ รุ่นพ่อที่เกิดขึ้นจึงมิได้รับการเล่าขานมาสู่รุ่นลูกหลาน ประวัติศาสตร์การต่อสู้เรื่องป่าชุมชนห่วยแค้นที่สู้กันทั่วไปในระดับชาติ กลับเป็นประวัติศาสตร์ที่เจี๊ยบเสียงในชุมชนเอง

ดังนั้น เมื่อเวลาผ่านไปหลาย ๆ ปี ต้นไม้ในป่าที่เคยถูกโค่นล้มลง แต่เมื่อเปิดโอกาสให้ต้นไม้ได้พักรักษาตัว เพียงไม่กี่ปี ต้นไม้ในป่าชุมชนก็ค่อย ๆ ฟื้นฟูตัวเองให้มองเห็นสีเขียวขยายไปทั่ว แต่ทว่า สายสัมพันธ์และความสามัคคีของชุมชนกลับเย็นต้นตายอย่างไม่ฟื้นฟู

โดยหลักความจริงทั่วไป เรื่องการรักษาป่าชุมชนนั้นจะเป็นไปไม่ได้เลย หากมิได้รับความร่วมมือจากคนทั้งหมดที่อยู่ติดกับป่า เช่น เยาวชนและเด็กในบ้านห้วยแก้วไม่ค่อยได้เข้าไปเดินป่าแถบนั้น เยาวชนชายที่ไม่เรียนหนังสือยังอาจพอได้เข้าไปหาของป่ามาขายบ้าง แต่เยาวชนหญิงนั้นกลับยังไม่สัมผัสป่าเลย เป็นต้น และเมื่อคณะวิจัยเดินทางเข้าไปในชุมชนแห่งนี้ ก็ให้เห็นปัญหา (ความทุกข์) และได้วิเคราะห์สาเหตุของปัญหาแล้วว่า “มีการสื่อสารเป็นโจทย์ที่สำคัญ” คณะวิจัยจึงคิดว่า เมื่อ “หนามยอกก็คงต้องเอาหนามบ่ง” เมื่อเกิดปัญหาที่การสื่อสารก็ต้องใช้การสื่อสารแก้ไข แต่จะ “หาหนามแบบไหนล่ะ” ที่มาบ่ง กล่าวคือ “จะใช้สื่ออะไรดีล่ะ” มารักษาบาดแผลของชุมชน

ก่อนจะบ่งหนามก็ต้องตรวจอาการกันก่อน

เมื่อคณะวิจัยต้องการจะบ่งหนามยอกออกชุมชนออก แรกเริ่มก็ต้องทำการสำรวจสถานะการที่มิตำของหนามเสียก่อน คณะวิจัยได้สำรวจการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าในหมู่บ้านห้วยแก้ว โดยแบ่งออกเป็นระยะต่าง ๆ ดังนี้

(1.) ช่วงก่อนเกิดวิกฤตการณ์ (ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2532) ชาวบ้านมีแหล่งการสื่อสาร 3 แหล่งที่สำคัญ คือ

- การสื่อสารกลุ่มแบบเป็นทางการ/ทางโลก เช่น การประชุมหมู่บ้าน/ สภาตำบล/ กลุ่มพัฒนาต่าง ๆ
- การสื่อสารกลุ่มแบบเป็นทางการ/ทางธรรม เช่น การไปวัด ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา
- การสื่อสารระหว่างบุคคล เช่น การพูดคุย เยี่ยมเยียนกันในหมู่ชาวบ้าน

สำหรับผู้ส่งสารที่สำคัญในการสื่อสารนั้น ก็มักจะเป็นกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการทั้งทางโลกและทางธรรม เช่น กำนัน ผู้ช่วยกำนัน ผู้อาวโศ ที่เป็นศูนย์กลางของกิจการสาธารณะของชุมชน เนื้อหาที่เกี่ยวข้องเฉพาะกับเรื่องป่า จะเป็นเนื้อหาแบบทั่ว ๆ ไป

วิธีการจัดการรักษาป่า นั้น จะไม่มีโครงสร้างการจัดการป่าในรูปแบบขององค์กรที่เห็นชัดเจน ไม่มีแม้แต่แนวคิดเรื่อง “ป่าชุมชน” (ซึ่งหมายความว่าชุมชนทั้งมีสิทธิ์เป็นเจ้าของ มีอำนาจตัดสินใจในการใช้ประโยชน์ รวมทั้งมีหน้าที่ที่จะต้องบำรุงรักษาด้วย) ไม่มีกฎเกณฑ์แน่ชัด แต่ชาวบ้านมีความรู้ในการจัดการป่าตามแบบประเพณีดั้งเดิม เช่น ตัดไม้ขนาดใดได้ เก็บหน่อเก็บเห็ดได้ช่วงไหน เป็นต้น ในส่วนของสำนักในการรักษาป่า นั้นยังมีอยู่มาก โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ยังชีพอยู่กับป่า

(2.) ช่วงเกิดวิกฤตการณ์ (พ.ศ.2532) เมื่อสัมปทานเข้ามา ภายในกลุ่มชาวบ้านก็มีความ

ขัดแย้งเกิดขึ้น แต่ทว่ากลไกด้านการสื่อสารเพื่อจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนกลับใช้การไม่ได้ และเนื่องจากต้นเหตุของความขัดแย้งเกิดมาจากภายนอกชุมชน พลังในการแก้ไขปัญหาจึงต้องระดมมาจากภายนอกชุมชนด้วย ในช่วงระยะเวลานี้ ชุมชนได้สร้างรูปแบบการสื่อสารใหม่ ๆ ที่เรียนรู้มาจากกลุ่มภายนอก (เช่น นักศึกษา นักพัฒนา) เพื่อปกป้องป่าชุมชน เช่น

- การสื่อสารระหว่างบุคคล แบบปากต่อปาก ในกลุ่มผู้คัดค้านการให้สัมปทาน
- การยื่นเอกสารชี้แจงตัวผู้มีอำนาจระดับต่าง ๆ เช่น ทำจดหมายร้องเรียน/ หนังสือเปิดผนึกถึงทางราชการ การทำหนังสือให้ชาวบ้านลงประชามติ
- การฉายสไลด์และเชิญวิทยากรมาบรรยาย เป็นการผลิตสไลด์เกี่ยวกับป่าห้วยแก้ว โดยขอความร่วมมือจากองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อนำเอาไปใช้เป็นหลักฐานในการต่อสู้ การเชิญพระอาจารย์พงษ์ศักดิ์ เตชะธรรมโม มาบรรยายให้ความรู้และให้กำลังใจชาวบ้านในการต่อสู้
- การติดต่อกลุ่มพลังสนับสนุนจากภายนอกและการติดต่อสื่อมวลชนดอยอาศัย นักศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นตัวต่อ
- การชุมชนประท้วง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงวิกฤตการณ์นี้ รูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ ๆ ที่มีความเข้มข้นเหล่านี้จะเน้นหนักออกไปทางการสื่อสารกับภายนอก เนื่องจากปัญหาเฉพาะหน้าจากกลุ่มผู้คัดค้าน คืออำนาจจากภายนอก ส่วนการสื่อสารภายในชุมชนนั้นอาจจะอ่อนล้าหรือติดขัด โดยที่บรรดาสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมด้านการสื่อสารในชุมชนไม่สามารถจะประสานทั้งความเข้าใจและผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันของชุมชนได้สำเร็จ

(3.) ช่วงหลังวิกฤตการณ์ (หลัง พ.ศ.2532) ผลลัพธ์จากการต่อสู้ของชุมชนห้วยแก้ว คือชัยชนะที่ได้ป่าชุมชนขึ้นมา มีการจัดตั้งองค์กรที่เป็นตัวเป็นตน มีการออกระเบียบกฎเกณฑ์การใช้ป่าอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า หลังจากเกิดเหตุการณ์รุนแรง ชุมชนได้แตกแยกออกเป็นเสี่ยง ๆ ทำให้กิจการงานรักษาป่าชุมชนนั้น จำกัต้องอยู่ในมือกลุ่มคนเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้น รูปแบบการสื่อสารเพื่อจัดการป่าในช่วงหลังวิกฤตที่คณะวิจัยได้สำรวจพบมา มีดังนี้

- ช่องทางการสื่อสารเดิมที่กล่าวมาข้างต้น เช่น การประชุมหมู่บ้าน หอกระจายข่าว การไปวัด การประกอบประเพณีพิธีกรรม ฯลฯ การสื่อสารเหล่านี้ยังคงมีอยู่ แต่ทว่าจะขาดประเด็นเนื้อหาเรื่องป่าชุมชนออกไป เพราะเป็นเรื่องที่สะท้อนใจกันทุกฝ่าย
- ผู้ส่งสารที่มีบทบาทสำคัญก็คือแกนนำและชาวบ้านอีกประมาณ 100 คน ที่กระตือรือร้นเรื่องป่าชุมชน ในระยะเริ่มแรก กลุ่มเหล่านี้ได้จัดรูปแบบการสื่อสารแบบการประชุมกลุ่มย่อย หรือการทำพิธีกรรมบวชป่า แต่เนื่องจากมีความร่วมมือจาก

แวดวงที่จำกัด งบประมาณก็ไม่มี ทำให้กิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาป่าเริ่มแผ่วบางลงทุกที

ผลที่เกิดขึ้นจากรูปแบบการสื่อสารภายในชุมชนที่ไม่เอื้อต่อการรักษาป่าชุมชน ก็คือ

- (i) แม้จะมีองค์กรที่เป็นตัวเป็นตน แต่ทว่าก็ขาดการจัดการแบบสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพ เช่น ต้องมีการประชุมสม่ำเสมอ ต้องมีกิจกรรมการจัดการ เช่น การตรวจป่า การทำแนวกันไฟ การใช้กฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดแก่ผู้ละเมิด เป็นต้น
- (ii) ขาดการสืบทอดทั้งสำนึกและองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ป่าให้แก่คนรุ่นหลัง อันน่าจะเนื่องมาจากรูปแบบการสื่อสาร (ที่ไม่มีประสิทธิภาพและไม่ต่อเนื่อง) ของกลุ่มแกนนำป่าชุมชนที่ไม่ดึงดูดใจเยาวชน เช่น เยาวชนไม่สนใจสื่อดั้งเดิม ไม่สนใจสื่อพื้นบ้าน (ซึ่งแทบไม่เหลือร่องรอยในชุมชน) ไม่เข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน ไม่พูดถึงป่าชุมชนในวิถีชีวิตประจำวัน หากแต่เยาวชนจะเปิดรับสื่อสมัยใหม่ เช่น วิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์ โทรศัพท์เคลื่อนที่ และสนใจคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

หลักการแสวงหาความสมดุล

เมื่อเวลาที่เรานำมาใส่แผ่นนั้น เราจะต้องตอบคำถาม 2 คำถามใหญ่ ๆ คือ คำถามแรก เราจะหาอะไรมาใช้ ซึ่งคงจะต้องไม่ให้ป็นยาที่อ่อนเกินไป (ใส่แล้วไม่หาย) หรือ แรงเกินไป (แผลอาจหาย แต่คนใช้ทนยาไม่ไหวอาจถึงตาย) และคำถามที่สองก็คือ จะมีวิธีการใส่ยาอย่างไร ใส่อย่างไรไม่ให้แผลเกิดอักเสบ ใส่มากน้อยแค่ไหน ใส่บ่อยครั้งเพียงใด ฯลฯ

สำหรับโจทย์ ทั้ง 2 ข้อนี้ คณะวิจัยมีหลักการสำคัญทั้งในการแสวงหาตัวยาและค้นหาวิธีการใส่ด้วยแนวคิดเรื่อง “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Communication) โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนหัว คือ จะเริ่มหาว่าจะใช้สื่ออะไร ละเอียดไปถึงขั้นกลางตัว คือ จะผลิตสื่อนั้นอย่างไร และสืบทอดต่อเนื่องไปจนจรดขั้นตอนหางว่า จะ “ดู/ ชม/ ใช้ สื่อเหล่านั้นอย่างไร

หลังจากที่ได้ตรวจอาการบาดแผลฉีกขาดของชุมชนแล้ว คณะวิจัยก็ลงความเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารที่มีอยู่ทั้งใน 3 ช่วงของชุมชนว่า

- (i) สื่อทั้งหลายล้วนมี “ประวัติศาสตร์แห่งความเจ็บซ้ำ” ร่วมอยู่ด้วยทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระดับหมู่บ้าน ระดับกลุ่มทั้งทางโลกและทางธรรม ยิ่งเป็นรูปแบบการชุมนุมประท้วงก็ยิ่งไม่ต้องพูดถึง ดังนั้นหลักการแรกสำหรับเกณฑ์การเลือกสื่อที่ใช้ ก็น่าจะเป็น “สื่อที่ไม่ได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น” เพื่อให้มีความชาวสะอาดบริสุทธิ์ไม่ติดเชื้อแห่ง

- ความบาดหมาง ด้วยเหตุนี้บรรดาสื่อสมัยใหม่ที่มีหน้าตาจุ่มจิม เช่น สื่อ
 ทัศนที่ตัดต่อด้วยเครื่องวิดีโอจึงผ่านเข้ารอบแรกมาอย่างฉลุย
- (ii) บรรดาสื่อดั้งเดิมที่มีอยู่นั้น หลายอย่างเป็นสื่อที่ไม่มีประสิทธิภาพ เช่น
 หอกระจายข่าวนั้น ไม่ได้ใช้งานมานานแล้ว เนื่องจากข่าวสด สื่อประเพณี
 ก็ไม่ได้รับความสนใจ ถึงแม้ในกลุ่มผู้อาวุโสจะคุ้นเคยกับสื่อประเภทนี้อยู่
 บ้าง แต่คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ
- เมื่อตัดภาพเข้ามาดูเฉพาะที่เรื่องการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าก็
 จะพบว่ารูปแบบการสื่อสารแบบเดิม ๆ นั้น อยู่ในสภาพอ่อนล้าอย่างยิ่ง
 โดยเฉพาะเขานั้นแทบจะไม่ขายตาแลเลย เช่น คณะวิจัยพบว่า ใน
 การอบรมแกนนำป่าชุมชนที่เครือข่ายภาคเหนือจัดขึ้นที่บ้านแม่แก่ง
 อ.เถิน จ.ลำปาง มีการตั้งประเด็นว่า เมื่อมีการตั้งวงสนทนาหรือประชุม
 พูดคุยกันเรื่องป่าชุมชนที่ไร จะมีผู้เข้าร่วมน้อยและคุยได้ไม่นานก็เบื่อ
 หน่าย
- (iii) หากกลุ่มเป้าหมายของเรื่องป่าชุมชน คือ กลุ่มเยาวชนที่จะสืบทอดทั้ง
 จิตสำนึก อุดมการณ์และองค์ความรู้เรื่องป่าชุมชน มีแนวโน้มสนใจสื่อ
 สมัยใหม่ เช่น โทรศัพท์เคลื่อนที่ คอมพิวเตอร์ วีซีดี ฯลฯ ก็มีคำถามว่า “จัน
 ทำไมจะไม่ใช้สื่อสมัยใหม่ เป็นวิธีการรูปแบบใหม่ แต่สอดใส่ด้วยเนื้อหา
 เดิมกันล่ะ”
- (iv) เหตุผลประการสุดท้ายที่ทำให้สื่อสมัยใหม่ 3 ชนิด คือ สไลด์ ทัศน
 และ วิद्यชุมชน สามารถลดย่ำเข้ารอบสุดท้ายชนะใจกรรมการมาได้ก็
 คือ บรรดาสื่อทั้ง 3 ชนิดนี้ นอกจากจะเป็นสื่อสมัยใหม่แล้ว ยังเป็นสื่อเชิง
 รุก/ เคลื่อนที่ – พกพาได้ / นำมาใช้ซ้ำได้โดยไม่ผิดเพี้ยน ดังนั้น เมื่อผลิต
 ขึ้นมาแล้ว นอกจากจะใช้ฉายดูชมกันในชุมชนแล้ว ยังสามารถนำไป
 ถ่ายทอดนอกหมู่บ้านได้เลย เรียกว่าเป็นระบบการสื่อสารแบบ Two in
 one ซึ่งจะช่วยปรับสมดุลย์ของการสื่อสารในชุมชนห้วยแก้วที่แต่เดิม
 หนักมือไปกับการสื่อสารกับภายนอก ให้หันเหทิศทางเข้ามาหาการ
 สื่อสารภายในชุมชนให้เข้มแข็ง

“วิธีการใช้สื่ออย่างไร” สำคัญมากกว่า “เป็นสื่ออะไร”

สถานภาพที่สำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ ประเด็นแรก งานวิจัยชิ้นนี้ได้ “ลองของ” กับ
 “ทฤษฎีสื่อชุมชน” ที่ว่าสื่อชุมชนไม่จำเป็นต้องเป็นสื่อดั้งเดิม ขนาดเล็ก ที่อยู่คู่กับชุมชนมานาน

แสนนานจนชาวบ้านคุ้นเคยเสมอไป เพราะในบางกรณี คุณสมบัติทั้งหมดนี้อาจจะเกิด “กลายเป็นหิน” ขึ้นมา เช่นกรณีของชุมชนห้วยแก้ว ประเด็นที่สอง งานวิจัยชิ้นนี้ “เสนอขาย” แนวคิดอีกแนวหนึ่งของการสื่อสารเพื่อชุมชนที่ว่า “สื่อเก่าหรือสื่อใหม่ก็ไม่เกี่ยว” “ตัวสื่อ” เอง อาจจะไม่ใช่ว่าเรื่องคอขาดบาดตายเท่ากับเรื่อง “วิธีการใช้สื่อ”

และวิธีการใช้สื่อเพื่อการเยียวยารักษาบาดแผลของชุมชนนี้ต้องมีหลักการที่เป็นหัวใจ สำคัญที่ทำให้สรรพคุณตัวสื่อกลับตัวยาออกมาใช้ได้ คือ หลักการเรื่องความร่วมมือของชุมชน อย่างเต็มที่ในทุกขั้นตอน

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมในสื่อสไลด์ให้พอเห็นภาพ (สำหรับผู้ที่ สนใจรายละเอียด โปรดอ่านดูในรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์)

(1) ขั้นตอนการเลือกประเภทของสื่อที่จะใช้

คณะวิจัยได้สำรวจสภาพการณ์ของชุมชนโดยเฉพาะมิติเรื่องการสื่อสารของชุมชน โดย วิธีการพูดคุยกับ “กลุ่มแกนนำป่าชุมชน” เป็นกลุ่มแรก คำตอบที่ได้ก็เป็นตัวที่ได้กล่าวไปแล้ว ข้างต้น อย่างไรก็ตาม กลุ่มแกนนำก็ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า กาลเวลาที่ผ่านมามีช่วยเยียวยารักษา บาดแผลของชุมชนให้แห้งตกระเด็นไปได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ ปัจจุบันชาวบ้านไม่ขัดแย้งกันแล้ว ไม่มีการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย ต่างคนต่างพูดคุยกันได้และร่วมมือกันได้ในเรื่องต่าง ๆ เช่น การปลูก ดอกไม้ประดับขาย เรื่องกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ คงมีแต่เรื่องป่าชุมชนเท่านั้นที่ยังเป็นอกกัลดหนอง ชาวบ้านยังไม่ยอมพูดคุยกันในเรื่องนี้

ทั้งคณะวิจัยและแกนนำจึงเห็นว่า น่าจะมีการแสวงหา “ช่องทางการสื่อสารใหม่ ๆ” ให้ ชาวบ้านพูดคุยเพื่อยกระดับความรู้ ความเข้าใจเรื่องป่าชุมชน จึงตกลงกันที่จะใช้ “ตัวสื่อ สมัยใหม่” เช่น วิดีทัศน์ เพราะเป็นสื่อที่น่าจะเรียกร้องความสนใจได้ทั้งแง่การผลิตและการรับชม ตามที่คณะวิจัยได้อ่านผลการวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มาแล้ว

หลังจากปรึกษากับ “กลุ่มแกนนำ” แล้ว คณะวิจัยก็ได้้นำแนวคิดดังกล่าวไปยั้งน้ำเสียง กับ “บรรดาผู้นำทั้งหมดในหมู่บ้าน” เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำ อบต. ประธานกลุ่มเหมืองฝาย และผู้ อาวุโส ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนว่าเป็นเรื่องดี อันสะท้อนให้เห็นว่า ที่จริงชุมชนก็อยากจะรักษารอย แผลตัวเองอยู่แล้ว แต่ยังขาด “สะพานเชื่อม” เท่านั้น

คณะวิจัยได้นำเสนอสื่อสมัยใหม่ 3 ประเภท คือ สื่อสไลด์ สื่อวิดีโอ และการจัดรายการ ในสื่อวิทยุชุมชน ที่เรียงตามลำดับไหล่ของความยากง่ายในการผลิต โดยกลุ่มแกนนำได้นำเสนอ วิธีการใช้สื่อเพื่อ “สานรอยร้าวระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน” ด้วยว่า เนื่องจากชุมชนไม่เคย พูดคุยกันเรื่องป่าชุมชนในพื้นที่สาธารณะแบบเดิม เช่น ที่ประชุมหมู่บ้านหรือหอกระจายข่าว ดังนั้นจึงน่าที่จะให้ชุมชนมาพูดคุยกันใน “พื้นที่สาธารณะแบบใหม่” เช่น สื่อวิดีโอ เพราะสื่อ วิดีทัศน์สามารถทำให้คนกลุ่มต่าง ๆ มาพูดถึงเรื่องป่าชุมชนได้ในวิดีโอ โดยสัมภาษณ์ทีละคน

ต่าง ๆ จากคนเหล่านั้น และนำมาเปิดชมร่วมกันในที่ประชุม ซึ่งก็เท่ากับเป็นโอกาสให้มีการไหลของข่าวสารได้ โดยมีสื่อสมัยใหม่ เช่น วิทยุทัศน์ เป็นช่องทางใหม่ให้เลือกแทนสื่อหลักดั้งเดิมที่ใช้ไม่ได้ผลในเรื่องของป่าชุมชน

(2) ขั้นตอนของการผลิต

คณะวิจัยเริ่มจากสื่อที่ง่าย ๆ ก่อน คือ สื่อสไลด์ เป็นสื่อนำร่อง ซึ่งอาศัยเพียงการถ่ายภาพนิ่งประกอบการบรรยาย คณะวิจัยเปิดให้ผู้สนใจเข้าร่วมการผลิตซึ่งปรากฏว่ามีชาวบ้าน 15 คน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่

กระบวนการผลิตนั้นใช้การถือกล้องเข้าไป เลือกภาพถ่ายร่วมกัน โดยใช้ชาวบ้านเป็นผู้เลือกแ่งมุมที่จะถ่าย ซึ่งโอกาสของการทำงานร่วมกันนี้ ทำให้มีการเชื่อมประสานระหว่างเด็กซึ่งถนัดเรื่องสื่อรุ่นใหม่ เช่น กล้องถ่ายรูป กับผู้ใหญ่ที่มีความรู้เรื่องเนื้อหาสาระของป่าชุมชนเป็นอย่างดี นอกจากนี้กระบวนการนี้ก็ยังเป็นการถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชุมชนให้แก่เด็กและเยาวชน เนื้อหาของป่าชุมชนมีทั้งประวัติการได้มา ซึ่งป่าชุมชน รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พืชและประโยชน์ของป่าต่อชีวิตของชาวบ้าน

หลังจากถ่ายภาพเสร็จแล้ว ในขั้นตอนของการเลือกภาพสไลด์มาทำบทบรรยาย กลุ่มที่ไปถ่ายภาพได้ขยายวงชักชวนคนมาร่วมกันดูและเลือกภาพมากขึ้นเป็น 30 คน การมีส่วนร่วมในขั้นตอนทั้งสองนี้มีบรรยากาศที่สนุกสนาน บวกผสมกับสาระความรู้ที่ทุกฝ่ายที่เข้าร่วมได้เรียนรู้

และที่น่าสนใจก็คือ แม้แต่กลุ่มผู้ใหญ่ที่ไม่ได้เข้าป่าไปถ่ายรูปด้วยก็กลับเป็นผู้ส่งสารในแง่การเพิ่มเติมเนื้อหาเมื่อเห็นภาพ (วิธีการนี้ในทางนิเทศศาสตร์เรียกว่า “เมื่อภาพเล่าเรื่อง”) ทุกคนที่เข้าร่วมได้มีบทบาทผลัดกันเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารตามหลักการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

คณะวิจัยได้ตั้งข้อสังเกตจากการผลิตสไลด์แบบมีส่วนร่วมดังนี้

- (1) การมีส่วนร่วมผลิตสื่อสไลด์สร้างความสนุกสนาน สร้างความสัมพันธ์และความภาคภูมิใจให้แก่ชุมชนเมื่อได้รู้เนื้อหาประวัติความเป็นมาของป่าชุมชน
- (2) กระบวนการดังกล่าวเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้เป็นทั้งผู้ส่งและผู้รับสาร
- (3) เนื้อหาสาระมีความเกี่ยวข้องกับวิถีของชาวบ้าน
- (4) ตัวสื่อเป็นสื่อสมัยใหม่ที่ดึงดูดความสนใจจากกลุ่มหนุ่มสาวได้ดี
- (5) คณะวิจัยพบว่า “กระบวนการผลิต” นั้นสำคัญมากกว่า “ผลงานที่ปรากฏ” ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากผลงานสื่อจากมืออาชีพ กล่าวคือ ตัวผลงานสไลด์ที่ออกมาอาจจะดูไม่ค่อยสวยเมื่อเทียบกับมาตรฐานการถ่ายภาพเพื่อทำสไลด์ แต่คณะวิจัยพบว่ากระบวนการผลิตกลับมีคุณค่าความหมายมากกว่า เพราะทำให้คนหลายรุ่นได้มาพบปะกัน แลกเปลี่ยนกัน สืบทอดความรู้ภูมิปัญญาและประเพณีการใช้ป่ากัน

- (6) การผลิตสื่อสไลด์แบบมีส่วนร่วมได้ช่วยสร้างเสริมความรู้และทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับ “ป่าชุมชน” แก่คนหนุ่มสาวรวมทั้งเด็ก ๆ
- (7) อย่างไรก็ตาม สื่อสมัยใหม่เช่น สไลด์นี้ ก็มีทั้งข้อดีและข้อจำกัดในตัวเอง ในส่วนของข้อดีก็คือ ตัวสื่อเองน่าสนใจเพราะเป็นการเล่าเรื่องด้วยภาพ และสามารถดึงดูดคนทุกเพศทุกวัยเข้ามาชมได้พร้อม ๆ กัน รวมทั้งได้สร้างบรรยากาศของการพูดคุยหลังจากได้ชมเสร็จ ทั้ง ๆ ที่เนื้อหาในสื่อสไลด์เป็น “เรื่องเก่า” แต่เมื่อนำมาเล่าใหม่ผ่านสื่อสมัยใหม่ ก็สามารถสร้างความมีชีวิตชีวาให้เกิดขึ้นได้ เป็นการผลิตซ้ำเพื่อถ่ายทอดย้ำเตือนประวัติศาสตร์แก่คนรุ่นต่อ ๆ มาได้ และยังสามารถเก็บไว้ใช้ในหลาย ๆ โอกาส (เช่น นำไปฉายในโรงเรียน นำมาฉายเวลามีแขกมาเยี่ยมชม) เป็นบันทึกที่มีความแน่นอนในการเล่าเรื่อง ต่างจากการพูดคุยธรรมดา ซึ่งอาจหลงลืมเมื่อเวลาผ่านไป

ส่วนข้อจำกัดของสื่อสไลด์ ก็คือ ยังคงสภาพเป็นสื่อเฉพาะกิจ คือใช้ได้เป็นบางครั้งบางคราว จึงมีบทบาทเป็นสื่อเสริมมากกว่าเป็นสื่อหลักหรือสื่อประจำ และการผลิตก็ต้องการการลงทุนสูง มีค่าใช้จ่าย และไม่สามารถเปิดให้คนเข้าร่วมได้มากในขั้นการผลิต แต่ในแง่การเปิดชมนั้นสามารถร่วมชมได้มาก แต่ก็ต้องมีการสนับสนุนให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนหลังชมแล้ว จึงจะได้ประโยชน์เต็มที่

ผลของการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม

หลังจากที่ได้ผลิตสื่อทั้ง 3 ประเภทแล้ว คณะวิจัยได้ประเมินว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้สื่อด้วยวิธีการให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และครบวงจรนั้นมีอะไรบ้าง และพบคำตอบ ดังนี้

- (1) การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทในการสร้างและถ่ายทอดความรู้ในเรื่องของป่าชุมชนจากคนรุ่นปู่ย่าตายายและพ่อแม่ไปสู่กลุ่มลูกหลานโดยผ่านกระบวนการ 2 ขั้นตอน คือ ทั้งขั้นตอนการผลิตและขั้นตอนการรับชม โดยทั้ง 2 ขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการสร้างและถ่ายทอดภูมิปัญญาของชุมชนอย่างเนบเนียน มีทั้งสาระบวกผสมกับความสนุกสนานเพลิดเพลิน
- (2) การผลิตสื่อสมัยใหม่แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทสำคัญในการประสานรอยแยกตัวของชุมชนให้เข้ามาสมานกันอย่างสนิท ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ตัวสื่อสมัยใหม่นั้นเป็นสื่อที่มีลักษณะกลาง ๆ ไม่มีประวัติศาสตร์ของความขัดแย้งของชุมชนแฝงอยู่ในเนื้อใน รวมทั้งผู้ที่เข้ามาผลิตสื่อส่วนใหญ่ ก็เป็นเด็กและเยาวชนซึ่งไม่มีประวัติศาสตร์ร่วมในความขัดแย้ง ตัวสื่อเองจึงเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายและสามารถขยายตัวออกไปได้อย่างกว้างขวาง เช่น มีผู้มาขอวิธีทำสื่อไปเผยแพร่ คือ ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ก็นำเอาสื่อไปเปิดในการประชุมหมู่บ้าน

ซึ่งเป็นโอกาสที่จุดประกายให้ชาวบ้านเริ่มพูดกันเรื่องป่าชุมชนแบบใหม่ ซึ่งนับว่าสื่อสมัยใหม่ได้ทำหน้าที่เป็นเวทีกลาง ๆ ที่ทุกฝ่ายเข้าร่วมได้อย่างสมัครใจ

- (3) สื่อสมัยใหม่ได้เปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงและเด็ก ในขณะที่สื่อแบบดั้งเดิมรวมทั้งประวัติศาสตร์ของการต่อสู้เรื่องป่านั้น มักจะเป็นพื้นที่ของผู้ชายที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยกล้าตาย ซึ่งอาจจะเหมาะสมกับ “ช่วงเวลาวิกฤต” แต่ทว่าเมื่อก้าวเข้าสู่ “ภาวะสงบสุข” แล้ว ก็จำเป็นต้องเปิดพื้นที่ให้แก่คนทุกเพศทุกวัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องป่าชุมชนนั้น อันที่จริงแล้ว ผู้หญิงเป็นผู้ที่ใช้สอยประโยชน์จากป่าอย่างมาก

การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงและเด็กได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ ได้ช่วยเปิดโอกาสให้ผู้หญิงและเด็กได้แสดงทักษะและมุมมองของตนเองในเรื่องป่าชุมชนที่กลุ่มผู้ชายไม่เคยมองเห็นมาก่อน เช่น มองป่าในแง่ของการเยียวยารักษา และช่วยเพิ่มคุณค่าความหมายและความสำคัญของป่าชุมชนได้มากขึ้น

- (4) สื่อสมัยใหม่มีบทบาทในการจุดประเด็นการพูดคุยเกี่ยวกับป่าขึ้นมาให้กระชุกกระชวยอีกครั้ง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า หากสภาพการสื่อสารไม่เอื้ออำนวย การอนุรักษ์รักษาป่าชุมชนจะไร้อนาคต เพราะคนจะสนใจเรื่องป่าน้อยลง กฎเกณฑ์การใช้ป่าที่ตั้งไว้จะค่อย ๆ ถูกลืมเลือนไป การเข้าร่วมมือร่วมแรงในกิจกรรมรักษาป่าก็จะมีคนสนใจ ดังนั้นการเริ่มมีการผลิตสื่อสมัยใหม่ขึ้นมาในชุมชนได้ชุบชีวิตของการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าในพื้นที่คืนชีพขึ้นมาอีกครั้ง
- (5) การผลิตสื่อสมัยใหม่ ได้ช่วยสร้างผู้ให้ข้อมูลข่าวสาร (Spokesperson) รุ่นใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น ที่เห็นได้ชัดเจน คือบรรดาเยาวชนที่เข้าร่วมกระบวนการผลิตสื่ออย่างแข็งขัน ก็ได้เรียนรู้เนื้อหาเรื่องป่าชุมชนอย่างเข้มข้นไปในเวลาเดียวกัน และสามารถที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลข่าวสารต่อไป

และสำหรับบทสรุปสุดท้ายของข้อเขียนชิ้นนี้ ก็คงต้องตอกย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าหากเรามีภูมิปัญญาในเรื่องวิธีการใช้สื่ออย่างถึงแก่นแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องเก็งงอนว่าจะป็นสื่อเก่าหรือสื่อใหม่ เพราะแม้แต่สื่อที่มีหน้าตาทันสมัยแบบสไลด์หรือวีดิทัศน์ ก็ยังสามารถส่งแดงพลาณภาพอันสูงสุดของ “ความเป็นสื่อ” คือการสมานรอยแยกของชุมชนให้ผนึกเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกัน อันเป็นการหวนคืนกลับไปสู่ปฐมบทแห่งนิยามของ “ความเป็นสื่อ” ที่ต้อง “สานสายสัมพันธ์” ให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

1.กาญจนา แก้วเทพ (2543)

สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.)